

14. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : [науково-практичний посібник] / С.О. Сафронов. – Харків, 2003. – 175 с.
15. Сахарова Е.Г. Расследование причинения вреда здоровью : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е.Г. Сахарова ; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Тюменский юридический институт». – Тюмень, 2005. – 256 с.
16. Сердюков А.В. Использование специальных знаний при раскрытии и расследовании умышленного причинения вреда здоровью : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 / А.В. Сердюков ; Московский университет МВД России. – Москва, 2006. – 23 с.
17. Экспертизы в судебной практике: [учебное пособие для студентов юрид. ин-тов и фак.] / [авт. коллектив: В.И. Гончаренко (руководитель), В.Е. Бергер, Т.В. Варфоломеева и др.]. – К. : Вища шк. ; Изд-во при Киев. ун-те, 1987. – 200с.
18. Юровских А.В. Расследование умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего : дисс. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.В. Юровских ; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Сургутский государственный университет Ханты-Мансийского автономного округа». – Сургут, 2005. – 249 с.

СТЕПАНЮК Р. Л.,

доктор юридичних наук,
начальник кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії факультету
підготовки фахівців для підрозділів слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ПРИХОДЬКО О. В.,

здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО В ОДЕРЖАННІ
АБО НАДАННІ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті наведено рекомендації щодо підготовки та проведення допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності. При цьому виокремлено типові тактичні ситуації допиту (безконфліктні та конфліктні), а також сформульовано пропозиції з обрання та застосування тактичних прийомів і комбінацій у кожній ситуації.

Ключові слова: методика розслідування злочинів, тактика допиту, корупція, неправомірна вигода, допит підозрюваного.

В статье приведены рекомендации по подготовке и проведению допроса подозреваемого в получении или даче неправомерной выгоды в сфере правоохранительной деятельности. При этом выделены типичные тактические ситуации допроса (бесконфликтные и конфликтные), а также сформулированы предложения по выбору и применению тактических приемов и комбинаций в каждой ситуации.

Ключевые слова: методика расследования преступлений, тактика допроса, коррупция, неправомерная выгода, допрос подозреваемого.

The article presents the recommendations for the preparation to and interrogation of the suspected in obtaining or giving improper benefit in the field of law enforcement. There were allocated typical tactical interrogation situation (conflict-free and conflict) and formulated propositions on the selection and use of tactical techniques and combinations in every situation.

Key words: *methods of investigation of crimes, interrogation tactics, corruption, improper benefits, interrogation of the suspected.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку України корупція, на жаль, пронизує практично всі сфери суспільного життя. Вона вже стала загрозою для існування нашої держави в цілому. При цьому найбільшу суспільну небезпеку мають корупційні прояви в правоохоронних органах, тобто тих відомствах, які самі повинні протидіяти корупції. Однак і тут поширеними є випадки одержання неправомірної вигоди з боку службових осіб, чому також сприяє і правовий нігілізм населення, активна практика пропонування, обіцянок і надання неправомірної вигоди працівникам правоохоронних органів громадянами. Для оздоровлення правоохоронної системи потрібна як політична воля керівництва держави, так і методичне забезпечення досудового розслідування фактів одержання або надання неправомірної вигоди в цій сфері.

Кримінальне провадження про злочини, передбачені ст. ст. 368 і 369 Кримінального кодексу України (далі – КК України), вчинені в правоохоронній діяльності, має суттєву специфіку, обумовлену насамперед якостями суб'єкта злочину. Причетні до одержання неправомірної вигоди службові особи мають професійні знання та навички саме в діяльності з протидії злочинності. Це дозволяє їм обирати витончені способи одержання неправомірної вигоди, чинити активну протидію як під час викриття факту злочину, так і під час подальшого розслідування та судового розгляду справи. Зазначені фактори суттєво впливають на особливості як механізму злочинної діяльності, так і організацію розслідування в цілому й обрання тактики окремих слідчих (розшукових) дій.

Формування криміналістичних рекомендацій із розслідування неправомірної вигоди (хабарництва) у правоохоронній діяльності було предметом наукових досліджень російських учених, а саме: В.А. Алферової, М. В. Ляміна, О.Ю. Фролової, А.Н. Халікова та інших. В Україні найбільш ґрунтовні наукові праці були присвячені загальній методиці розслідування хабарництва (Я.Є. Мишков, Г.О. Пушкарьов, А.І. Шило) та специфіці розкриття й розслідування цього злочину, вчиненого судьями (В.М. Трепак). При цьому питання щодо особливостей тактики окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду в правоохоронній діяльності до цього часу не розглядалися.

Постановка завдання. Найбільш поширеною слідчою дією, яка проводиться у всіх кримінальних провадженнях про одержання або надання неправомірної вигоди, є допит підозрюваного. Під час досудового розслідування таких злочинів, учинених працівниками правоохоронних органів, вона характеризується підвищеною складністю з огляду на специфіку предмета доказування та фахові знання й навички допитуваної особи. Отже, перед криміналістичною наукою постає завдання розроблення ефективних тактичних правил і прийомів допиту цієї категорії осіб у межах окремої методики розслідування, що є метою цієї статті.

Результати дослідження. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди, вчиненого працівником правоохоронного органу, допит підозрюваного вимагає значних затрат часу та сил слідчого. Це пов'язано насамперед із тим, що службові особи-одержувачі неправомірної вигоди, будучи в багатьох випадках фахівцями в галузі права, неохоче дають правдиві показання, намагаються заплутати слідство, використовують найменші приводи для спростування доказового значення певних фактичних даних тощо. Тому слідчому необхідно ретельно готуватись до кожного допиту, не допускати необґрунтованого тактичного ризику, вибірково ставитись до обрання тактичних прийомів допиту.

Оскільки для кримінальних проваджень про неправомірну вигоду у сфері правоохоронної діяльності характерні ситуації затримання підозрюваних відразу після вчинення злочину, їх перший допит проводиться негайно. У таких умовах слідчий не має можливості ретельно підготуватись до такої слідчої дії. Проте це не означає відсутності підготовчого етапу як такого. По-перше, у ситуаціях затримання підозрюваних на місці злочину в умовах контрольованого передавання предмета неправомірної вигоди певні заходи здійснюються під час підготовки та проведення тактичної операції «Затримання». По-друге, деякі підготовчі заходи можуть і повинні проводитись в

обмежений час. Проведення допиту взагалі без підготовки призводить до зниження ефективності цієї слідчої (розшукової) дії.

У науковій літературі запропоновано низку підготовчих заходів, що рекомендується проводити на першому етапі допиту. До них насамперед належить вивчення матеріалів кримінального провадження, спеціальних питань, даних про особистість допитуваного, складання плану допиту [1, с. 42–58].

Я.С. Мишков цілком слушно відзначає, що «схема й тактика допиту підозрюваного в одержанні хабара, якщо його затримано під час передачі останнього, і в тих випадках, коли він допитується у зв'язку із заявою певних осіб або даними оперативно-розшукових органів, відрізняються, тому що визначаються різним комплексом обставин, пов'язаних з учиненням злочину» [2, с. 68]. У зв'язку із цим підкреслимо, що під час розслідування одержання неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності як підозрюваних у більшості випадків службових осіб допитували після затримання на місці злочину. У такій ситуації допитувані, знаходячись у стані душевного хвилювання, нерідко дають правдиві показання. Водночас чисельними є приклади зміни позиції в подальшому під час допиту в суді. Викладене дає підстави підкреслити особливу значущість саме першого допиту як підозрюваного.

В.П. Бахін і В.К. Весельський цілком справедливо відзначають, що вибір тактики допиту залежить від таких факторів: а) ситуації допиту (перший, повторний, наявність психологічного контакту тощо); б) процесуального положення допитуваного та рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваного (вік, характер, рівень правової обізнаності, наявність злочинного досвіду тощо); г) характеру інформації і доказів, якими розпоряджається слідство, тощо. Під час першого допиту слідчий обирає тактику з урахуванням рівня обізнаності про те, що являє собою допитувана особа, а далі в залежності від її реалізації та характеру реагування на неї визначає вдалість обраного варіанту або необхідність його корегування (аж до повної відмови від засобів, що використовуються) [3, с. 15–16].

Якщо підозрюваний бажає давати правдиві показання, основними завданнями допиту, як правильно відзначив А.Ф. Волобуєв, є такі: а) збереження безконфліктності; б) встановлення та фіксація показань у повному обсязі; в) створення умов для активізації пам'яті особи; г) деталізація показань; г) встановлення умов сприйняття та формування показань [4, с. 15–16].

У кримінальних провадженнях, що нами розглядаються, особливу увагу слід звернути на обов'язкове одержання максимально повних показань, оскільки інформація від підозрюваного про всі обставини події є важливим фактором, що в подальшому дозволяє зробити безпідставними спроби змінити показання, застосувати інші прийоми протидії розслідуванню. Тому під час першого допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди в безконфліктній ситуації слід з'ясувати такі інформацію: а) службовий статус і повноваження затриманого; б) обставини знайомства із вигододавцем; в) за які саме дії (бездіяльність) було одержано неправомірну вигоду, чи були вони виконані і яким чином; г) що саме було предметом злочину, його ознаки; в) хто ще знав про факт одержання неправомірної вигоди та реалізацію інтересу вигододавця; г) чи здійснювалось вимагання неправомірної вигоди, якщо так, то яким чином, тощо. Вбачається доцільним застосування відеозапису допиту.

Складнішим є допит підозрюваного в ситуації, коли допитуваний надає неправдиві показання або взагалі відмовляється їх давати (конфліктна ситуація). Криміналістичною наукою розроблено низку тактичних прийомів, що можуть бути застосовані під час такого допиту [3, с. 23–54, 5, с. 99–135]. Усі тактичні прийоми мають відповідати загальним принципам допустимості: законності, справедливості, наукової обґрунтованості, доцільності [6, с. 343–344].

При цьому варто відзначити, що досягти успіху у викритті неправди або спонуканні до змінення позиції відмови давати показання в багатьох випадках можна лише завдяки застосуванню певних прийомів не відокремлено, а в комплексі, тобто у вигляді тактичної комбінації. Обрання тактичного прийому або тактичної комбінації серед іншого залежить від конкретної ситуації, що складається під час допиту.

У кримінальних провадженнях про одержання або надання неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності підозрювані нерідко обирають позицію заперечення своєї причетності до злочину, висувають аргументи щодо цього. При цьому доцільно виділити дві групи конфліктних тактичних ситуацій: а) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до злочину; б) підозрюваний заперечує окремі обставини події (кваліфікацію діяння, вимагання неправомірної вигоди, її розмір, наслідки тощо).

Найбільш типовими є такі різновиди тактичних ситуацій першої групи.

1. Підозрюваний заперечує свою причетність до одержання неправомірної вигоди, заявляючи про обмову з боку вигододавця та провокацію працівників, що проводили контроль за вчиненням злочину та затримання.

Вказана ситуація є найбільш розповсюдженою серед допитів службових осіб правоохоронних органів, підозрюваних в одержанні неправомірної вигоди. Слід відзначити, що у зв'язку з раптовістю допиту, підозрювані нерідко ще не встигають вибудувати переконливі аргументи на користь своєї версії. Це дає можливість розпізнати та викрити неправду саме під час першого допиту як підозрюваного. Вважаємо, що в цій ситуації доцільно застосовувати один або декілька з таких тактичних прийомів: а) деталізація показань; б) звернення до позитивних якостей допитуваного; в) постановка контрольних запитань; г) звернення уваги на суперечності в показаннях; д) застосування відеозапису допиту; е) пред'явлення доказів.

2. Підозрюваний заперечує свою причетність до одержання неправомірної вигоди, заявляючи про те, що гроші або матеріальні цінності він одержав на законних підставах.

Ця ситуація є характерною для випадків, коли одержувачі неправомірної вигоди, заздалегідь готуючись до злочину, розробляють заходи щодо маскуванню факту протиправного діяння під законні угоди. Хоча мають місце й випадки спонтанних заяв. При цьому спроби відразу викрити неправду та спростувати доводи підозрюваного можливі за умови, якщо слідчому ще до допиту вдалось зібрати докази щодо приховання злочину вигодоодержувачем. В інших випадках вважаємо доцільним під час проведення першого допиту обмежитись застосуванням тактичного прийому «деталізація показань» для того, щоб зафіксувати максимально повну інформацію про «підстави» для одержаної винагороди. Далі є можливість шляхом інших слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних, перевірити переконливість наведених обставин, зібрати докази, що заперечують законність одержання предмета злочину. Після цього слід провести додатковий допит підозрюваного, під час якого застосувати тактичні прийоми щодо пред'явлення доказів, використання внутрішніх і зовнішніх протиріч у показаннях тощо.

3. Підозрюваний заперечує свою причетність до пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди, заявляючи про те, що його дії були неправильно розглянуті іншою стороною.

Така ситуація є характерною для допиту підозрюваних у пропозиції, обіцянці або наданні неправомірної вигоди (ст. 369 КК України). Слід відзначити, що в таких кримінальних провадженнях, як правило, службові особи правоохоронних органів, яким запропоновано неправомірну вигоду, перед тим, як вжити заходів щодо затримання вигододавця, у розмові з ним звертають увагу на те, що дії останнього є незаконними, однак правопорушник продовжує наполягати на даванні неправомірної вигоди. Тому під час допиту підозрюваного в такому злочині доцільно пред'явити йому докази (записи розмови, фрагменти пояснення службової особи, очевидців), деталізувати показання щодо того, на якій підставі він пропонував службовій особі винагороду, і навести аргументи, що спростовують надані свідчення.

4. Підозрюваний заперечує свою причетність до злочину і відмовляється від дачі показань.

Відмовитись від показань є правом підозрюваного. На відміну від ситуацій надання неправдивих свідчень, вказане значно звужує можливість застосування тактичних прийомів. Водночас відомо, що основними завданнями слідства в цій ситуації є переконання особи в тому, що її вина буде доведена і без її допомоги. Тому найбільш доцільним у цій ситуації є демонстрування підозрюваному можливостей та намірів слідства щодо доказування його вини та роз'яснення шкідливості обраної позиції на відмову від дачі показань в аспекті втрати обставини, що пом'якшує вину. Проте слід пам'ятати про дотримання вимог ч. 4 ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України про зупинення допиту в разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання.

Друга група конфліктних ситуацій може мати місце, коли підозрюваний: а) заперечує факт вимагання неправомірної вигоди; б) заперечує розмір неправомірної вигоди; в) вказує, що вирішення інтересу вигододавця не входило до його службових обов'язків, і наполягає на тому, що вчинив шахрайство; г) не заперечує одержання неправомірної вигоди, але посилається на розпорядження керівництва.

Для всіх виділених ситуацій можна рекомендувати одну лінію поведінки слідчого, яка, на нашу думку, може сприяти не тільки успіху безпосередньо допиту, а й встановленню істини у провадженні в цілому.

Під час першого допиту вважаємо доцільним не акцентувати увагу на обставинах, які заперечує підозрюваний. Під час нього необхідно максимально детально одержати інформацію про інші обставини злочину, ретельно зафіксувати ті дані, щодо яких допитуваний дає правдиві показання. Щодо заперечуваного факту можна застосувати тактичні прийоми «допущення легенди» і «деталізація показань», ретельно зафіксувавши версію підозрюваного. Уточнення обставин, щодо яких є заперечення, має бути завданням наступних допитів підозрюваного. Під

час підготовки до них у слідчого є певний час і можливості зібрати додаткові докази, обрати найбільш доцільні тактичні прийоми або розробити певну тактичну комбінацію, спрямовану на одержання правдивих показань.

Так, ефективними можуть бути тактичні прийоми, що полягають у пред'явленні доказів, які спростовують доводи допитуваного (показання потерпілого, свідків, дані звуко- або відеозапису бесід між учасниками злочину, певні документи, що були складені службовою особою з метою вимагання неправомірної вигоди, тощо).

Непоодинокими є випадки, коли службові особи заперечують вимагання неправомірної вигоди, не знаючи або неправильно розуміючи юридичну сутність цієї ознаки. У такому разі вони нерідко дають правдиву інформацію щодо того, яким чином було запропоновано особі дати неправомірну вигоду, хоча не визнають, що це було вимагання. У такій ситуації слідчому доцільно спочатку детально з'ясувати вказані обставини, відобразити їх у протоколі, а потім роз'яснити допитуваному, що саме законодавець розуміє під вимаганням неправомірної вигоди, порівнявши ці вимоги з моделлю поведінки допитуваного.

За умови заперечення підозрюваним своєї службової компетенції у вирішенні інтересу вигодадавця під час допиту доцільно звернутись до обставин вирішення ним інших подібних питань, пред'явити допитуваному його службові інструкції (функціональні обов'язки), виписки з нормативних актів, що регламентують його діяльність, фрагменти протоколів допитів керівників, підлеглих та інших свідків. Для нейтралізації спроб звільнення «заднім числом» необхідно під час першого допиту з'ясувати питання щодо часу перебування на посаді, намірів звільнитись. Якщо службова особа вказує на нещодавнє звільнення, слід встановити, коли саме була подана заява (рапорт), ким вона підписана, якого числа та за яким номером видано наказ на звільнення, яким чином він доведений до адресата, хто ще з колег знає про звільнення.

У разі посилення службової особи на розпорядження керівництва слід детально з'ясувати, якими саме були ці розпорядження, від кого вони виходили, чи були усними, чи письмовими, хто ще знає про них. Також слід роз'яснити допитуваному положення законодавства щодо невиконання явно злочинних наказів і відповідальності за їх виконання. Ефективними в цій ситуації також можуть бути одночасні допити підозрюваного та свідків (його керівників, колег).

Висновки. Таким чином, специфіка допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди працівника правоохоронного органу визначається в залежності від тактичної ситуації. Якщо в безконфліктній ситуації головним завданням слідчого є одержання максимально повних показань, їх фіксація за допомогою відеозапису, то тактика допиту в конфліктних ситуаціях багато в чому залежить від лінії поведінки допитуваного. У зв'язку із цим необхідно правильно обрати тактичні прийоми та комбінації допиту в ситуаціях, коли підозрюваний повністю заперечує свою причетність до злочину і заявляє про обмову та провокацію, наполягає на законності отримання вигоди або вказує, що його слова та дії були неправильно зрозумілі іншої стороні; заперечує лише окремі обставини події (факт вимагання неправомірної вигоди, кваліфікацію діяння тощо); відмовляється давати показання. Удосконалення тактико-криміналістичних рекомендацій із проведення допиту підозрюваних в одержанні або наданні неправомірної вигоди є важливим напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. – 176 с.
2. Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Я.Є. Мишков. – Х., 2005. – 179 с.
3. Бахін В.П. Тактика допиту : [навч. посібник] / В.П. Бахін, В.К. Весельський. – К. : НВТ «Правник», 1997. – 64 с.
4. Волобуєв А.Ф. Тактика допиту : [лекція] / А.Ф. Волобуєв. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1997. – 28 с.
5. Соловьев А.Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии / А.Б. Соловьев. – М. : ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. – 192 с.
6. Котюк І.І. Теорія судового пізнання : [монографія] / І.І. Котюк. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 435 с.

